

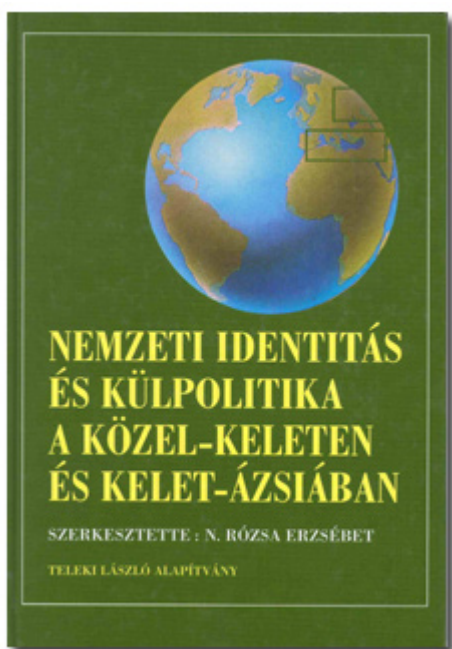
Dobrovits Mihály:

N. Rózsa Erzsébet (szerk.):

Nemzeti identitás és külpolitika a Közel-Keleten és Kelet-Ázsiában

Teleki László Alapítvány, Budapest, 2005
349 oldal

Becsületes mesterségbeli tudással megírt, fontos és hiánypótló művet vehet a kezébe az olvasó. Az N. Rózsa Erzsébet szerkesztésében megjelent kötet minden írása igazolja, hogy lehet és kell is eredeti, magyar nyelvű tanulmányokban tájékoztatni az érdeklődő hazai közönséget arról, milyen folyamatok is zajlanak a világ egy-egy földrajzilag tőlünk távol eső, de annál

fontosabb részén. Az is fölöttébb örvendetes tény, hogy ezúttal nem egy magányos szerző, hanem egy egész tudományos műhely mutatkozik be, bizonyítva, hogy a Teleki László Intézet (az egykori Külpolitikai Intézet) képes arra, hogy a honi külpolitikai műhelymunka egyik fontos intézménye legyen.

Ez a látszólag banális kijelentés voltaképpen életbevágó fontossággal bír, hiszen közismert, hogy a magyar külpolitika ugyan a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulójának sikerágazata volt, de mára e pozíciójából igen sokat veszített. Természetes, hogy a külpolitikai szakértő és a külpolitika napi robotosa nincs összehasonlítható helyzetben, ugyanakkor abban is bízunk kell, hogy a magyar külpolitika irányítói és operatív szakemberei előbb-utóbb felfigyelnek arra, hogy önálló elemzések alapján is hozhatnak döntéseket. Egy másik örvendetes eredménye lehet e kötetnek, hogy felhívja döntéshozóink figyelmét a Kárpát-medencén illetve az euro-atlanti világon kívül eső területek fontosságára.

Ez a kiadvány hasznos alapvetésül szolgálhat mindezekhez. Kedves olvasmánya lehet azoknak is, akik ugyan nem külpolitikuskok, de szeretnék, hogy a kötet által bemutatni kívánt

térségeket illetően bővebb, vagy legalább hitelesebb és alaposabb műveltséggel rendelkezzenek, mint ahogy azt megkaphatják a magyar bulvármédiából.

A tanulmánykötet alapvetés-jellegéből fakad azonban az a tapasztalatunk is, hogy létrehozói általában nem léptek túl az alapvető leírás (descriptio) igényén. Óhatatlanul az a benyomásunk támad, mintha törekvő és igen tehetséges doktoranduszok szemináriumi dolgozatait olvasnánk, a szerzők óvakodtak attól, hogy bármely apró részlet felett hagyják elsiklani a tekintetünket, azonban ez az önmagában örvendetes törekvésük nem egészült ki azokkal a törekvésekkel, amelyek az igazi kutatót kutatóvá teszik. Elmarad az elméleti alapvetés, a kritikai megközelítés és az önálló véleményalkotás igénye. Ez a hiány éppen azért feltűnő, mivel a kötet szerzői közül többen (N. Rózsa Erzsébet, Polonyi Péter, Tüske László, Vámos Péter) tapasztalt szakemberek, a honi keletkutatás vezető személyiségei.

A kötetet szerkesztőként és egyik legaktívabb szerzőként is jegyző N. Rózsa Erzsébet nyilvánvalóan érezhette ezt a hiányt, amikor a voltaképpen csak címében és nem műfajában különböző Előszót és Bevezetőt komponálta. Bevezetőjéből kiderül, hogy a tanulmánykötet szerzőit alkalmi társulásnak tartja, a kötetet összetartó legfőbb vezérmotívum pedig a Huntington-féle „összeütköző civilizációk” (clash of civilizations) elméletének tagadása volt. Tágabb értelemben pedig az amerikai újkonzervatív (bizalmasan "neokon") ideológia civilizációs alapvetéseinek bírálata és elutasítása.

A magunk részéről szintén meg vagyunk győződve arról, hogy Huntington elmélete elhibázott, amerikai típusú neokonzervatívnak pedig éppen nem tartjuk magunkat. Ugyanakkor úgy véljük, hogy ez az alapvetés bizony kevés. Főként annak tudatában állíthatjuk ezt, hogy mind Huntington elmélete, mind a neokonzervatív stratégia már megkapta a maga értelmezését és kritikai elemzését Rostoványi Zsolt tollából. A Bevezető leginkább éppen akkor hagyja cserben az olvasót, amikor a gyűjtemény legfőbb tárgyáról, a „nemzeti identitásról” kellene beszélnie. A szerkesztő leszögezi ugyan, hogy európai fogalmakkal az Európán kívüli világban operálni nem lehet, azzal azonban adósunk marad, hogy mégis mit értsünk akkor ez alatt a kifejezés alatt. Közelebbről végigolvasva az egyes dolgozatokat, kiderül, hogy elsősorban identitás- illetve lojalitásépítő stratégiákról van szó. Arról, hogyan kísérlik meg az elemzett térség politikai elitjei a nyugatról átvett „nemzeti” kategóriákba szorítani a saját térségük valóságát. Ebből következik, hogy a kötet szerzői által elemzett külpolitikai stratégiák is elsősorban a nemzetközi önmeghatározás termékei.

Amennyiben e „nemzetépítő” stratégiákról beszélünk, akkor megállapíthatjuk, hogy a kötet szerzői és szerkesztői éppen amellet a lehetőség mellett mentek el, amely e

tanulmányokat egységes kompozícióvá tehetné volna: az összehasonlító elemzés lehetőségét hagyták ki. Az alapvetően eltérő történelmi és civilizációs háttér mellett is jól kimutathatók a kötet által elemzett régiók modern kori történetének egyes közös vonásai. Gondolhatunk itt elsősorban a fölülről építkező, ideologikus és etatista identitás- és lojalitásképző („nemzetépítő”) stratégiákra, amelyek igen gyakran egy karizmatikus vezér (Kemál Atatürk, Szun Jat-szen, Csang Kaj-sek, Mao Ce-tung, Nasszer, Khomeini ajatollah) személye köré épültek ki. Ezek a folyamatok, eszmei töltetüktől függetlenül, megdöbbentően hasonló jelszavakat, személyi kultuszt és ikonográfiát termelnek ki magukból, gyakran még ott is, így az iszlám világban, ahol az ikonográfia és a személyi kultusz elviekben nem lenne elfogadható.

Külön érdemes megfigyelni azt is, hogy ezekben a rendszerekben, a vezér halála után is első számú hivatkozási és vonatkoztatási alap marad, igen gyakran szabályos halotti kultusza alakul ki. Ankarában járva, Apatóczky Ákos sinológus és mongolista hívta fel a figyelmemet arra, mennyi hasonlóság figyelhető meg Kemál Atatürk és Csang Kaj-sek mauzóleuma között. Nem véletlenül. Egy kornak voltak, sok tekintetben párhuzamos sorsú és hasonló szerepet játszó gyermekei, akik egyébként — ha közvetítők útján is —, de kapcsolatban álltak egymással. Atatürk mauzóleumában megtalálhatjuk Csang Kai-sek dedikált fényképét, s ismervén a kor diplomáciai etikettjét bizonyosan állíthatjuk, hogy a taipeji látogatók is találkozhatnak a török elnök hasonló személyes figyelmességének nyomával. A kemáli Törökország és a Kuomintang Kína közti párhuzamnak másban is megtalálhatjuk a maga világos nyomait. A kezdetben szovjet társutas nacionalista, tekintélyuralmi egypártrendszerektől a későbbi elkötelezett Amerika-barátságig, illetve a tisztikar és bürokrácia felülről építkező forradalmáig. E felülről építkező nemzeti forradalmak sajátos volt mindkét országban a régi irodalmi műveltség és a nyelv elvetése, s helyette egy radikális új nyelvi kánon (Kínában: a wen-jen helyett a kuo-jü, Törökországban az Osmanlca helyett a Türkçe) bevezetése is. Szemben Törökországgal, a Kuomintang Kína végül lemondott az írásreformról. E felülről vezetett forradalmakat pedig mindkét országban tervgazdasági államkapitalista rendszer lett volna hivatott működtetni. E rendszer Törökországban kiépült s a nyolcvanas évekig úgy-ahogy működött is, a Kuomintang Kínában az ország történelmi körülményei okán, voltaképpen nem tudott meghonosodni, illetve már csak Tajvanon működött egy ideig.

Ami az egyes problémakatalógusokat illeti, történelmi szempontból kiemelkedően pontos és részletes N. Rózsa Erzsébet Iránt és Polonyi Péter Kínát bemutató dolgozata. A részletes leírásnál ízelítőt kapunk abból, milyen történelmi és kulturális hagyományok

határozzák meg az adott ország jelenkori politikai reakcióit. A magunk részéről csak sajnálhatjuk, hogy elmaradt Kína külpolitikájának elemzése. A szerkesztők helyében kitértem volna arra is, hogy a két országot tizenhatodfél évszázados kapcsolatok fűzik össze, s ezen túl, a második világháború utáni nemzetközi politika két nagy és tudatos renitensével állunk szemben. A Kínai Népköztársaság és az Iráni Iszlám Köztársaság egyaránt a „harmadik világ”, a szuperhatalmak (Egyesült Államok és a Szovjetunió), valamint a fejlett tőkés országok (köztük az egykori gyarmatosítók) által kizsákmányolt Dél képviselőiként és szószólóiként próbálták meg önmagukat meghatározni. Teng Hsziao-ping emlékezetes 1974. évi beszéde, amelyben Kína először követelte magának a harmadik világ vezető szerepét, közvetlenül párhuzamba állítható az iráni iszlám forradalmat előkészítő gondolkodók elképzeléseivel, jószerivel csak a "szocializmus" és az "iszlám rendszer" kifejezéseket kell egymással felcserélnünk. E párhuzamok oka nem véletlen: Teng Hsziao-ping ugyanazokat a párizsi egyetemi padokat koptatta, mint az iszlám forradalom teoretikusai. E párhuzam részletes bemutatása azért is lett volna kívánatos, mivel a „fejlődő világ” elmélete és a kínai valamint, elhanyagolhatóbb mértékben, az iráni politikai kapcsolatok a hetvenes-nyolcvanas években közvetlenül befolyásolták a Magyarországgal szomszédos Jugoszlávia és részben Románia külpolitikai manővereit, s így Magyarország közelmúltját is.

A magunk részéről ismételtelen csak sajnálhatjuk azt is, hogy Irán kapcsán elmaradt az iszlám rezsimek tipologizása is. Holott, az állammegőrző Pakisztán, a bezárkózó és retraditionalizáló afganisztáni tálibok, valamint a messianisztikus és egyúttal modernizáló iráni rezsimek világos tipológiai különbségeket mutatnak.

Az iszlám fundamentalizmus kapcsán térhetünk rá az arab világról szóló fejezetek elemzésére. E részek többek nevéhez is fűződnek. N. Rózsa Erzsébet mellett Tüske László jegyzi az arab nemzeti identitást általában bemutatni kívánó fejezetet. Paragi Beáta önálló tanulmányt szentelt a palesztin nemzeti identitásnak, míg a témához szorosan kapcsolódik Nagy V. Rita dolgozata az izraeli nemzeti identitásról. Tekintve, hogy az arab-izraeli konfliktussal N. Rózsa Erzsébet és Tüske László írása is foglalkozik, így ezt a minden kétséget kizáróan fontos és megkerülhetetlen kérdést némileg túlhangsúlyozottnak érezzük. Ez természetesen nem von le semmit az egyes dolgozatok értékeiből.

Miközben a palesztin-izraeli konfliktusról a jószerivel mindenkinek megvan a maga saját véleménye, s ezt nem ritkán összekapcsolja holmi honi politikai kényszerképzetekkel is, fölöttébb hasznos, hogy magyar nyelven is akadjon néhány referenciamunka, amely ezeket a közösségeket bemutatja. Nagyobb hiányérzetünk az összarab fejezet olvastán. A kitűnő

szerzőket ugyanis szemmel láthatóan kényszerhelyzetbe hozta a rendelkezésükre álló terjedelem szűkös volta, s így alapvető kérdéseket voltak kénytelenek átugorni. Ezek közül a legszembetűnőbb, hogy Nasszertől (Gamal Abd el-Nászir) eltekintve lényegében hiányzik a világi arab nacionalizmus bemutatása. Megdöbbenő, hogy a tanulmányban egyszerűen nem találkozunk pl. Michel Aflak nevével. Ehelyett a szerzők szinte kizárólagosan a vallási retradicionizáció folyamatára koncentráltak. Az ezt bemutató részek valóban fontosak, de a téma iránt érdeklődő olvasó számára fontos tájékoztatást jelentett volna az arab és az iszlám identitás párhuzamainak illetve eltéréseinek bemutatása, illetve a térséget alapvetően meghatározó identitások és lojalitások, amelyeket többé-kevésbé vallási, etnikai, állami, regionális illetve törzsi kategóriák köré csoportosíthatunk, korántsem alkotnak konzisztens egészet, s a köztük rendre kialakuló konfliktusok jelentik a térség alapvető törésvonalait. Ennek világos bemutatása nélkül, lényegében levegőben lóg mindaz, amit pl. a „palesztin identitásról” beszélünk, elvégre az olvasó számára nemigen lesz világos, hogy miben és mennyiben különbözik a palesztin identitás pl. a tunéziaitól, illetve, ha különbözik, akkor mégis mi tartja őket össze. Ezek ismerete nélkül aligha értheti meg az olvasó pl. az egyes arab közösségek közti konfliktusok létét sem. Azt meg különösen sajnálhatjuk, hogy a térség bemutatásából kimaradt Libanon, amely pedig több szempontból iskolapéldája e multiplikált lojalitások hálózatának.

Természetesen a recenzió sem lehet telhetetlen. Tudomásul kell vennie, hogy minden sokszerzős munka szerzői és szerkesztői eleve adott terjedelmi kerettel dolgoznak, így óhatatlanul kénytelenek gúzsba kötve táncolni. Ezen belül pedig nyilvánvalóan szívük joga a saját preferenciáik érvényesítése, s ez különösen igaz egy olyan munkára, amelynek a mai magyar könyvpiacra se előképe, se párhuzama. Ezért a recenzió utolsó szava sem nagyon lehet más, mint ami az első volt – elsősorban köszönet és dicséret illeti mindazokat, akik munkájukat e kötetre áldozták!